

Determine the Key Factors of Tourism Development Based on Future Research Approach (Case Study: Mazandaran Province)

Parvin Dadazade- Silabi¹, Narges Ahmadifard^{2*}

¹ Ph.D. Graduated Student of Geography and Urban Planning, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabili, Iran

² Postdoc. Candidate of Geography and Urban Planning, University of Tehran, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article Type: Research article

Article history:

Received 14 December 2018

Accepted 25 February 2019

Available online 27 May 2019

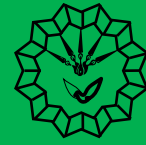
Keywords:

Key Factors, Tourism Development, Future Research, MICMAC, Mazandaran.

Citation: Dadazade- Silabi, P., Ahmadifard, N. (2019). Determine the Key Factors of Tourism Development Based on Future Research Approach (Case Study: Mazandaran Province). *Geography and Sustainability of Environment*, 9 (1), 73-89. doi: [10.22126/GES.2019.1064](https://doi.org/10.22126/GES.2019.1064)

ABSTRACT

Today, the tourism industry goes beyond an industry, as a dynamic global and social phenomenon that has its own complexity and the exact recognition and scientific analysis of this phenomenon can provide a safe framework for the planning of the tourism industry. Tourism is considered as the greatest social mobility with cultural, economic and spatial multiple effects which always needs to be effective in its current and future development. In this regard, planning for the development of tourism is dependent on the various factors and conditions that can be achieved if they are systematically and structurally applied. This topic indicates the importance of future research and tries to formulate the future need prospects in the development of tourism. Therefore, in this research, it has been tried to identify and analyze the key factors of tourism development. In this study, the first 36 factors in five different areas of socio-cultural, economic, management and planning, infrastructure-services and extracted natural factors were obtained through environmental and Delphi scanning techniques and then, using the Delphi method of administrators. The matrix of cross-component effects of the components has been formed. For the next step, the Micmac software is applied in matrix analysis. The results of the dispersion of variables in the scales of influence and dependent of factors in the Mick-Mac software indicate the system's instability in the tourism of case study and on that basis, five categories of variables were identified. Finally, considering the high point of direct and indirect effects of factors, thirteen major factors were identified as key factors in the development of tourism in the cities of Mazandaran province. Among these key factors of case study the variables of the infrastructure and services sector had the highest impact on tourism development of case study, while the natural factors had the least impact degree.

تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان مازندران)

پروین دوده‌زاده سیلابی^۱، نرگس احمدی‌فرد^{۲*}

^۱ دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران
^۲ پژوهشگر پسادکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مشخصات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخچه مقاله: دریافت ۲۳ آذر ۱۳۹۷ پذیرش ۰۶ اسفند ۱۳۹۷ دسترسی آنلاین ۰۶ خرداد ۱۳۹۸ کلیدواژه‌ها: پیشران‌های کلیدی، توسعه گردشگری، آینده‌پژوهی، میک‌مک، مازندران. استناد: دوده‌زاده سیلابی، پروین؛ احمدی‌فرد، نرگس (۱۳۹۸). تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی (مطالعه موردی: شهرستان‌های استان مازندران). جغرافیا و پایداری محیط، ۳۰ (۱)، ۷۳-۸۹. doi: 10.22126/GES.2019.1064	امروزه صنعت گردشگری فراتر از یک صنعت، به‌مثابه پدیده پویای جهانی و اجتماعی است که پیچیدگی‌های خاص خود را دارد و شناخت دقیق و تحلیل علمی این پدیده می‌تواند چارچوب مطمئنی برای برنامه‌ریزی صنعت گردشگری فراهم آورد. این صنعت به‌منزله بزرگ‌ترین محرک اجتماعی با پیامدهای فرهنگی، اقتصادی و فضایی متعدد همواره نیازمند اثربخش کردن توسعه آن در حال و آینده است. در این راستا برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری، به عوامل و شرایط گوناگونی وابسته است که به‌شرط به‌کارگیری نظام‌مند و ساختاری آن‌ها، می‌توان به این مهم دست یافت. این موضوع نشان از اهمیت آینده‌پژوهی و ضرورت تدوین چشم‌اندازهای آینده در فرایند توسعه گردشگری دارد. بدین‌منظور در پژوهش حاضر سعی بر آن است که پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شناسایی و تحلیل شوند. در نوشتار پیش رو ابتدا با تکنیک پویای محیطی و دلفی، ۳۶ عامل اولیّه در پنج حوزه مختلف اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، مدیریت و برنامه‌ریزی، زیرساختی - خدماتی و عوامل طبیعی استخراج شده، سپس با استفاده از روش دلفی مدیران، ماتریس اثرات متقاطع مؤلفه‌ها تشکیل شد. در مرحله بعد، تحلیل ماتریس با نرم‌افزار میک‌مک انجام شد. نتایج حاصل از پراکندگی متغیرها در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل در نرم‌افزار میک‌مک، بیانگر ناپایداری سیستم در گردشگری محدوده مورد مطالعه است و بر همین اساس، پنج دسته متغیر مورد شناسایی قرار گرفت. درنهایت با توجه به امتیاز بالای اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم عوامل، سیزده عامل اصلی به‌مثابه پیشران‌های کلیدی در آینده توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران شناسایی شدند. از میان پیشران‌های مورد بررسی نیز، متغیرهای بخش زیرساختی و خدماتی بیشترین تأثیر را بر توسعه گردشگری مناطق مورد مطالعه و عوامل طبیعی کمترین درجه تأثیرگذاری را به خود اختصاص دادند.

مقدمه

در قرن بیست و یکم صنعت خدمات گردشگری، به‌مثابه یکی از نیروهای شکل‌دهنده جهان امروز به ابزاری اصلی به‌منظور کیفیت بالای زندگی تبدیل شده است (هیگینز-دسبایلز^۱، ۲۰۰۶). این صنعت با سهم نه درصدی از تولید ناخالص داخلی و هشت درصدی از کل اشتغال دنیا، در سال ۲۰۱۰ از جمله بزرگ‌ترین صنایع در دنیا شناخته شده است (هانانده^۲، ۲۰۱۳). جنبه اشتغال‌زایی صنعت گردشگری و تأثیر آن بر کارکردهای توسعه‌ای و اقتصادی - اجتماعی در منطقه یا کشور (هولجوس^۳، ۲۰۰۳) سبب شده که به‌مثابه جایگزینی مناسب و راهبردی برای توسعه به‌ویژه در زمانی که سود سایر بخش‌های اقتصادی در حال کاهش باشد، مطرح شود؛ یعنی می‌تواند به‌منزله یک فعالیت اقتصادی جایگزین در اقتصاد تک‌محصولی، روند توسعه را با تنوع‌بخشی به اقتصاد ملی سرعت بخشد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۸۲). اهمیت صنعت گردشگری زمانی که با تاریخ یا شرایط ویژه طبیعی آن ناحیه همراه شود، دوچندان شده و با برنامه‌ریزی‌های مناسب و به‌جا، به آسانی توانایی تبدیل شدن به قطب بزرگ گردشگری کشور را خواهد داشت. بدین ترتیب شاهد شهرهایی همچون ونیز، رم، میلان، پاریس، لندن، نیویورک، شانگهای، توکیو، بمبئی و غیره یا نمونه خاورمیانه‌ای آن یعنی دبی هستیم که قادر به جذب سالانه چندین میلیون گردشگر در سال هستند (راپلی^۴، ۲۰۰۸: ۲). از این‌رو در چند دهه گذشته، شهرها به‌مثابه یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری در میان گردشگران شناخته شده و به‌دنبال آن، بسیاری از پژوهشگران گردشگری شهری را بررسی کرده‌اند (ادوارد^۵ و همکاران، ۲۰۱۱؛ فوتوف^۶، ۲۰۰۶: ۱۵).

گردشگری به‌منزله فعالیتی سازمان‌یافته و برد جهانی، همراه با اثرات زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در داخل و خارج مقصدها و جوامعی که گردشگری در آن‌ها متمرکز است، مورد توجه قرار می‌گیرد. در مجموع گردشگری و فعالیت‌هایی که پیرامون آن شکل می‌گیرد یکی از پیچیده‌ترین اجزاء و مصدر قوانین جهانی است که جامعه مدرن را شکل می‌دهد (مک‌کننل^۷، ۱۹۹۹: ۴۶). وجود پیچیده‌ترین کسب و کارهای بشری در صنعت گردشگری، آن را به‌مثابه فعالیتی چندوجهی و دارای کارکردها و اثرات مثبت گوناگون مطرح کرده است (قادری و همکاران، ۱۳۹۰). بی‌شک گردشگری شکل سازمان‌یافته‌ای از فعالیت‌های انسانی در تولید و مصرف و تلاشی بی‌اندازه موفق و جهانی است (جمال و رایبسنسون^۸، ۲۰۰۹: ۲۷). گردشگری با وعده ارزآوری و اشتغال، یکی از جذاب‌ترین استراتژی‌های توسعه به‌نظر می‌رسد (هتن^۹، ۲۰۰۲) که می‌تواند در مفهوم گسترده‌تری از توسعه، یعنی رقابت‌پذیری در شهرها که امروزه از آن به‌منزله حلقه عمده ساختار اقتصادی یاد می‌شود، نقش مؤثری را ایفا کند (تولایی، ۱۳۸۷: ۱۹۲).

رقابت‌پذیری در هر زمینه‌ای بدون دستیابی به برنامه‌ریزی‌های پابرجا و مبتنی بر طراحی پیشران‌ها با رویکرد آینده‌پژوهی محور امکان‌پذیر نخواهد شد (اسچوینگر^{۱۰}، ۱۹۸۹: ۴)؛ زیرا شناخت و ارزیابی واقعی حاصل از شیوه نگریستن علمی به آینده به‌دست خواهد آمد (کاتس^{۱۱}، ۱۹۸۵). رویکرد آینده‌پژوهی از اوایل دهه ۷۰ میلادی

- 1- Higgins-desbiolles
- 2- Hanandeh
- 3- Holjevac
- 4- Rapley
- 5- Edwards
- 6- Pothof
- 7- Maccannel
- 8- Jamal & Robinson
- 9- Hettne
- 10- Schwaninger
- 11- Coates

به‌منزله ابزار سیاست‌گذاری به‌طور رسمی در چندین کشور محدود به‌ویژه در ژاپن به‌کار گرفته شد؛ ولی از اوایل دهه ۹۰ میلادی به‌طور گسترده با همکاری نهادهای بین‌المللی برای توانمندسازی کشورها مورد استفاده قرار گرفت تا جایی که امروزه از آن به‌مثابه رویکرد غالب برنامه‌ریزی‌ها در بیشتر کشورهای توسعه‌یافته، یاد می‌شود (زالی و همکاران، ۱۳۹۵).

آینده‌پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با واکاوی منابع، الگوها، عوامل تغییر یا ثبات به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه‌ریزی برای آن‌ها می‌پردازد (مقیم، ۱۳۹۳). در این میان یکی از موضوعات مهم و اساسی که نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی شهرها و روستاها دارد و می‌تواند با آینده‌نگری و طراحی پیشران‌های کلیدی منجر به بهبود رشد اقتصادی و بالارفتن کیفیت زندگی افراد شود، مقوله توسعه صنعت گردشگری است (میرکتولی و مصدق، ۱۳۸۹)؛ زیرا توسعه این صنعت در مقایسه با سایر صنایع، بسیار نیازمند شناخت (میلز و کینن^۱، ۲۰۰۳: ۶) و آگاهی کافی از مسائل و عوامل مؤثر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در منطقه است (تقوایی و حسینی‌خواه، ۱۳۹۶). برای آگاهی و شناخت کافی از مسائل و عوامل مؤثر بر توسعه آن، نه‌تنها شناخت وضع موجود ضروری است، بلکه بهره‌گیری از رویکردهای مدیریتی آینده‌پژوهی و طراحی پیشران‌های کلیدی نیز مطرح خواهد بود. باید توجه داشت که در جهان پر از تغییرات و محیط سرشار از تغییر و آکنده از عدم قطعیت‌ها، تنها با به‌کارگیری این رویکرد آینده‌پژوهی (مقیم، ۱۳۹۳) است که درک سامانه‌ای با نگاه به آینده و با تعیین عوامل کلیدی در توسعه آتی صناعی همچون گردشگری، امکان‌پذیر می‌شود.

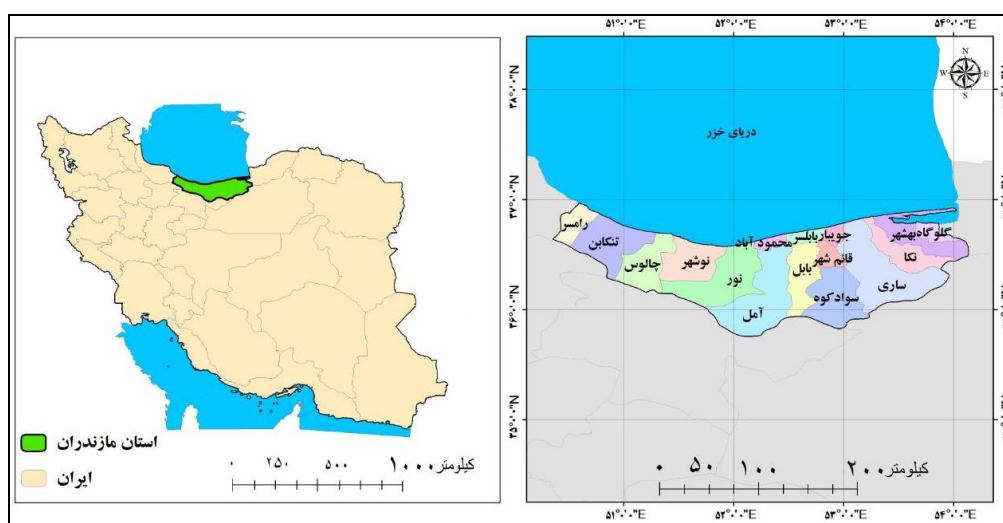
ضرورت بررسی این موضوع، در ایجاد پژوهش‌هایی هرچند اندک در مناطق مختلف مؤثر واقع شده است برای مثال می‌توان به شناسایی عوامل اصلی و ترسیم آینده‌های باورکردنی و مطلوب در آینده گردشگری منطقه‌ای استان همدان اشاره کرد. در این استان سعی شده است که تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای براساس اصول آینده‌پژوهی باشد (زالی و عطریان، ۱۳۹۵). بررسی آینده‌پژوهی در گردشگری شهر کرمان، راهکارهایی را برای حفظ وضعیت مطلوب یا تعدیل وضعیت نامطلوب به مطلوب را در ابعاد مختلف از طریق رویکرد آینده‌پژوهی و مدل‌های مؤثر ارائه داد (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷). عدم توجه کافی به ارائه پیشران‌های کلیدی از سوی پژوهشگران سبب شد که تدوین و شناسایی پیشران‌های حیاتی در توسعه گردشگری شهر یاسوج موقت‌تر عمل کند. در ادامه تدوین سناریونگاری به‌منظور توسعه و بهبود گردشگری توانست رویکرد آینده‌پژوهی را بهتر نشان دهد (تقوایی و حسینی‌خواه، ۱۳۹۶). درنهایت، این تلاش‌ها در گردشگری نشان‌دهنده ضرورت وجود رویکردی جدید در دنیای به‌شدت رقابتی در برنامه‌ریزی‌ها و مدیریت گردشگری در مناطق است. بدین ترتیب پژوهش حاضر یکی از مستعدترین مناطق کشور، یعنی استان مازندران را در به‌کارگیری ویژگی‌های مثبت این رویکرد انتخاب کرد؛ زیرا این استان با قرارگیری در شمال کشور و سواحل دریای خزر، از لحاظ آب‌وهوایی و جاذبه‌های گردشگری، موقعیت ممتازی را نسبت به سایر استان‌ها به خود اختصاص داده است. این موقعیت جغرافیایی و سابقه تاریخی و فرهنگی، افزون بر جاذبه‌های طبیعی، رشد و توسعه گردشگری در این استان را چشمگیرتر کرده است؛ لذا توسعه صنعت گردشگری می‌تواند نقش مهم و تأثیرگذاری در رشد و توسعه شهرستان‌های این استان ایفا کند؛ اما دستیابی دائم به این مزایا و مطلوبیت‌ها زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که با برنامه‌ریزی صحیح و متمرکز بر آینده، بستر این کار فراهم شود؛ بنابراین پژوهش پیش رو قصد دارد با تکیه بر دیدگاه نوین برنامه‌ریزی و با استفاده از روش‌های خاص آینده‌پژوهی، برای توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران برنامه‌ریزی کند.

معرفی منطقه مورد بررسی

استان مازندران بین ۴۷' ۳۵" تا ۳۵' ۳۶" عرض شمالی و بین ۳۴' ۵۰" تا ۲۷' ۵۴" طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. این استان در قسمت شمال مرکزی کشور واقع شده است. از شمال به دریای مازندران، از جنوب به استان‌های تهران و سمنان، از باختر و جنوب باختری به گیلان و قزوین و از خاور به استان گلستان محدود است. استان مازندران با مساحت ۲۳۷۵۶ کیلومتر مربع وسعت، ۱/۴۶٪ از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است (شکل ۱). براساس آخرین آمار، جمعیت آن به ۲۸۲۳۶۰۶ نفر می‌رسد. استان مازندران ۱۶ شهرستان، ۵۱ شهر، ۴۳ بخش و ۱۱۳ دهستان دارد. شهرستان‌های این استان از شرق به غرب عبارت‌اند از: گلوگاه، بهشهر، نکا، ساری، قائم‌شهر، سوادکوه، جویبار، بابل، آمل، بابلسر، محمودآباد، نور، نوشهر، چالوس، تنکابن و رامسر.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر با رویکرد آینده‌پژوهی، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری شهرستان‌های استان مازندران را شناسایی و میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل را بررسی می‌کند. نوشتار پیش رو از لحاظ هدف کاربردی است و با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر آن روش توصیفی - تحلیلی است. از تکنیک پویای محیطی و دلفی برای شناسایی متغیرها و شاخص‌ها استفاده شده است. در این راستا در مرحله اول برای جمع‌آوری متغیرها از مقالات علمی - پژوهشی و مروری منتشرشده در زمینه عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری استفاده شد؛ سپس پرسش‌نامه نیمه‌ساختاریافته بین کارشناس متخصص و خبره در حوزه گردشگری توزیع شد و از آن‌ها خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع^۱ به متغیرها، بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری با اعدادی در طیف صفر تا سه امتیاز دهند. در این امتیازدهی «صفر» به منزله بدون تأثیر، «یک»، تأثیر ضعیف؛ «دو» تأثیر متوسط و «سه» به معنای تأثیر زیاد است؛ سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شد تا تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم هر کدام از عوامل سنجیده شود و با توجه به امتیاز تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل، پیشران‌های کلیدی به دست آیند.

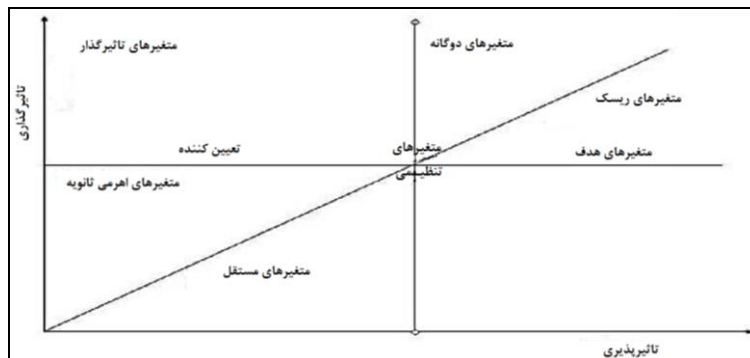

شکل ۱. موقعیت شهرستان‌های استان مازندران

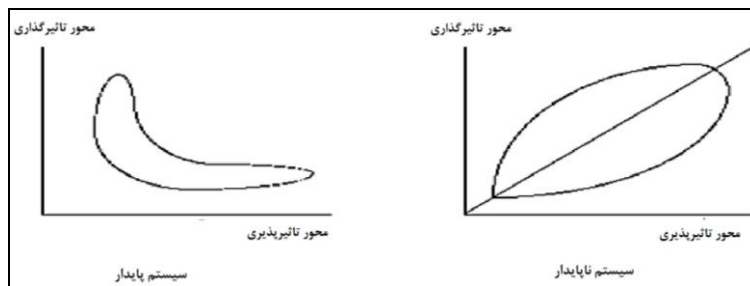
۱- این روش را تئودور گوردن و الفا هلمر در سال ۱۹۶۶ ایجاد کردند و نتیجه پاسخ به این پرسش ساده بود: آیا پیش‌بینی می‌تواند بر پایه درک چگونگی اثرات حوادث آینده باشد؟ مراحل اجرای این روش عبارت‌اند از: مرحله کشف اولیه، مرحله احتمال‌سازی، مرحله یکپارچه‌سازی و مرحله اجرا.

نرم‌افزار میک‌مک^۱ یکی از بهترین نرم‌افزارهایی است که برای محاسبات ماتریس تحلیل اثرات متقاطع، طراحی شده است؛ روش این نرم‌افزار بدین‌گونه است که ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در حوزه مورد نظر را شناسایی کرده و آن‌ها را در ماتریس اثرات وارد نموده و سپس میزان ارتباط میان این متغیرها باهم به‌وسیله خبرگان تشخیص داده می‌شود. متغیرهای موجود در سطرها روی متغیرهای موجود در ستون‌ها تأثیر می‌گذارد؛ بدین ترتیب متغیرهای سطرها، تأثیرگذار و متغیرهای ستون‌ها، تأثیرپذیر هستند (آرکاد و همکاران^۲، ۲۰۰۳: ۶۱؛ گوردن^۳، ۲۰۰۹: ۱). این ماتریس را می‌توان با نمودار متناظر آن نمایش داد (شکل ۲).

نحوه پراکنش عوامل روی این نمودار گویای آن است که سیستم در چه وضعیتی قرار دارد. آیا سیستم پایدار است یا ناپایدار؟ این فهم اولیه از وضعیت سیستم بر نحوه تحلیل عوامل تأثیرگذار است. در سیستم‌های پایدار پراکنش عوامل به صورت L است؛ یعنی برخی عوامل دارای تأثیرگذاری و برخی دارای تأثیرپذیری بالا هستند؛ بنابراین در سیستم‌های پایدار در مجموع سه دسته عوامل تأثیرگذار، عوامل تأثیرپذیر و عوامل مستقل مشاهده می‌شود. در مقابل، در سیستم‌های ناپایدار وضعیت پیچیده‌تر از سیستم‌های پایدار است. در این سیستم‌ها عوامل حول محور قطری بردار و در تمامی صفحه پراکنده‌اند و عوامل در بیشتر مواقع حالتی بینابینی دارند (شکل ۳). تحلیل این سیستم‌ها نسبت به سیستم‌های پایدار پیچیده‌تر است؛ زیرا عوامل بیشتری در این سیستم‌ها دخیل است. این عوامل در مجموع به پنج دسته تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: ۱- عوامل تعیین‌کننده یا تأثیرگذار؛ ۲- عوامل دووجهی که خود به دو زیرمجموعه عوامل ریسک و هدف تقسیم می‌شوند؛ ۳- عوامل تأثیرپذیر یا نتیجه سیستم؛ ۴- عوامل مستقل که خود به دو بخش عوامل گسسته و عوامل اهرمی ثانویه تقسیم می‌شوند و ۵- عوامل تنظیمی. در مطالعات سناریومینا، تخصص و دانش خبرگان بر کمیته کلی ارجحیت داشته و حجم نمونه مورد نظر نباید کمتر از ۲۵ نفر باشد (گودت و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۸).

شکل ۲. تأثیرگذاری - تأثیرپذیری متغیرها در تحلیل اثرات متقاطع (گودت، ۲۰۰۸: ۱۸۹)

شکل ۳. پایداری یا ناپایداری سیستم

در پژوهش حاضر به منظور انتخاب آگاهانه شرکت کنندگان، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. اساس به‌کاربردن روش نمونه‌گیری هدفمند، انتخاب گروهی از خبرگان است که بررسی عمیق یا فهمی کلی نسبت به ماهیت پرسش‌نامه پژوهش داشته باشند (نیومن^۱، ۲۰۰۷: ۱). با استناد به توضیحات بالا، جامعه آماری پژوهش پیش رو ۵۰ نفر از کارشناسان خبره در حوزه گردشگری شامل کارشناسان شهرداری شهرستان‌های مورد مطالعه، سازمان گردشگری و میراث فرهنگی و برخی از اساتید دانشگاهی متخصص در حوزه مورد مطالعه هستند. کارشناسان مورد نظر روایی پرسش‌نامه مورد استفاده را بررسی و تأیید کردند. برای آزمون پایایی پرسش‌نامه پژوهش نیز از آلفای کرونباخ بهره گرفته شده است.

نتایج

یکی از این موضوعات مهم و اساسی که نقش بسیار مهمی در توسعه اقتصادی شهرها و روستا دارد و می‌تواند با آینده‌نگری منجر به بهبود رشد اقتصادی و بالارفتن کیفیت زندگی افراد شود، مقوله توسعه صنعت گردشگری است. از این‌رو در پژوهش حاضر سعی شده است تا با ترکیب نگرش سیستمی گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی، پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران شناسایی شود تا در نهایت با واکاوی و شناسایی این عوامل کلیدی، برنامه‌ریزی مسنجم و یکپارچه‌ای برای توسعه این صنعت در محدوده مورد مطالعه صورت گیرد. در این راستا ۳۶ متغیر در ۵ مؤلفه تأثیرگذار بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران استخراج (جدول ۱) و با تشکیل ماتریس ۳۶*۳۶ وارد نرم‌افزار میک‌مک شد (جدول ۲).

در تحلیل‌های انجام‌گرفته، ابعاد ماتریس در نرم‌افزار میک‌مک ۳۶*۳۶ بوده و تعداد تکرارها دو بار در نظر گرفته شده است. شاخص پرشدگی ماتریس نیز ۷۱/۲۱٪ است که این میزان نشان‌دهنده آن است که در بیش از ۷۰٪ موارد بر یکدیگر تأثیر گذاشته‌اند. از مجموع ۹۲۳ رابطه، ۱۰۴ رابطه معادل ۱۱/۲۶٪ دارای اثرات متقاطع ۳، ۲۳۴ رابطه معادل ۲۵/۳۵٪ دارای اثرات متقاطع ۲، ۵۸۵ رابطه معادل ۶۳/۳۸٪ دارای اثرات متقاطع ۱ هستند. این نتایج بیانگر آن است که تعداد روابط با اثرگذاری کم نسبت به سایر روابط زیاد است و روابط با شدت زیاد، درصد کمی را از مجموع روابط تشکیل داده است. پس از تحلیل سازمان فضایی و مشخصات سیستم گردشگری محدوده مورد مطالعه، به تحلیل میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل پرداخته می‌شود (جدول ۳).

جدول ۱. طبقه‌بندی عوامل اولیه مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری شهرستان‌های استان مازندران

عوامل	گروه
۱- آگاهی جامعه‌محلی و گردشگران؛ ۲- افزایش فرهنگ گردش‌پذیری؛ ۳- وجود جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها و سمینارها؛ ۴- صنایع دستی؛ ۵- آداب و رسوم؛ ۶- حسن اعتماد گردشگر؛ ۷- توسعه رشته‌های مرتبط دانشگاهی.	عوامل اجتماعی - فرهنگی
۸- سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی؛ ۹- مناسب بودن هزینه‌ها؛ ۱۰- میزان بودجه؛ ۱۱- رقابت‌پذیری؛ ۱۲- بازاریابی؛ ۱۳- توزیع امکانات.	عوامل اقتصادی
۱۴- سیاست‌های کلان دولت؛ ۱۵- مدیریت تخصصی؛ ۱۶- مشارکت شهروندان؛ ۱۷- طرح جامع گردشگری؛ ۱۸- نیروی انسانی ماهر؛ ۱۹- امنیت؛ ۲۰- سیاست‌های تشویقی؛ ۲۱- هماهنگی سازمان‌ها.	عوامل برنامه‌ریزی و مدیریت
۲۲- شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای؛ ۲۳- شبکه حمل‌ونقل شهری؛ ۲۴- شبکه بهداشتی و درمانی؛ ۲۵- تأسیسات زیربنایی؛ ۲۶- خدمات رفاهی؛ ۲۷- تورهای گردشگری؛ ۲۸- طب سنتی؛ ۲۹- دفاتر و آژانس‌های گردشگری؛ ۳۰- بانک اطلاعات گردشگری؛ ۳۱- وجود مراکز خرید؛ ۳۲- گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری.	عوامل زیرساختی و خدماتی
۳۳- منابع آب؛ ۳۴- شرایط آب‌وهوایی و اقلیم؛ ۳۵- پوشش گیاهی و جانوری؛ ۳۶- فضای سبز شهری	عوامل طبیعی

جدول ۲. تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
مقدار	۳۶	۲	۳۷۳	۵۸۵	۲۳۴	۱۰۴	۹۲۳	۷۱/۲۱

جدول ۳. میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

ردیف	عوامل	میزان تأثیرگذاری	میزان تأثیرپذیری
۱	آگاهی جامعه محلی و گردشگران	۲۶	۳۹
۲	افزایش فرهنگ گردش پذیر	۴۲	۴۹
۳	وجود جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها و سمینارها	۱۶	۲۳
۴	صنایع دستی	۱۷	۱۱
۵	آداب و رسوم	۳۶	۳۰
۶	حسن اعتماد گردشگر	۲۵	۴۱
۷	توسعه رشته‌های مرتبط دانشگاهی	۳۰	۵۰
-	جمع عوامل اجتماعی - فرهنگی	۱۹۲	۲۴۳
۸	سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی	۵۳	۲۴
۹	مناسب بودن هزینه‌ها	۳۶	۴۷
۱۰	میزان بودجه	۳۰	۴۷
۱۱	رقابت پذیری	۶۹	۴۲
۱۲	بازاریابی	۲۰	۵۴
۱۳	توزیع امکانات	۴۱	۴۰
-	جمع عوامل اقتصادی	۲۴۹	۲۵۴
۱۴	سیاست‌های کلان دولت	۲۱	۲۷
۱۵	مدیریت تخصصی	۲۹	۴۲
۱۶	مشارکت شهروندان	۲۵	۲۶
۱۷	طرح جامع گردشگری	۳۲	۲۹
۱۸	نیروی انسانی ماهر	۱۹	۲۲
۱۹	امنیت	۵۰	۳۷
۲۰	سیاست‌های تشویقی	۲۳	۳۴
۲۱	همه‌پنداری سازمان‌ها	۲۸	۲۱
-	جمع عوامل مدیریت و برنامه‌ریزی	۲۲۷	۲۲۸
۲۲	شبکه حمل و نقل منطقه‌ای	۶۸	۵۴
۲۳	شبکه حمل و نقل شهری	۵۳	۳۸
۲۴	شبکه بهداشتی و درمانی	۲۴	۲۲
۲۵	تأسیسات زیربنایی	۴۲	۳۷
۲۶	خدمات رفاهی	۷۷	۵۱
۲۷	تورهای گردشگری	۶۲	۵۷
۲۸	طب سنتی	۱۶	۲۳
۲۹	دفاتر و آژانس‌های گردشگری	۲۷	۵۱
۳۰	بانک اطلاعات گردشگری	۳۱	۵۴
۳۱	وجود مراکز خرید	۳۳	۳۵
۳۲	گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری	۶۹	۴۳
-	جمع عوامل زیرساختی و خدماتی	۵۰۲	۴۶۵
۳۳	منابع آب	۲۹	۳۵
۳۴	شرایط آب و هوایی و اقلیم	۵۶	۶۱
۳۵	پوشش گیاهی و جانوری	۳۶	۲۸
۳۶	فضای سبز شهری	۷۴	۴۱
-	جمع عوامل طبیعی	۱۹۵	۱۶۵
-	جمع کل	۱۳۶۵	۱۳۶۵

از آنجا که الگوی پراکندگی متغیرهای مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران بیانگر ناپایداری سیستم است؛ بنابراین وجود عوامل تأثیرگذار با درجه بالا در این ناحیه بعید به نظر می‌رسد؛ زیرا وجود متغیرها در این ناحیه حکایت از پایداری سیستم‌ها دارد. در بین ۳۶ عامل مورد مطالعه، تنها متغیر سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی به‌مثابه متغیر تأثیرگذار به‌دست آمد. این امر نیز ناپایداری سیستم را دوباره تأیید می‌کند. نوع بعدی متغیرها در گراف تأثیرگذاری و تأثیرپذیری، متغیرهای دوجوهی هستند. این متغیرها از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی برخوردار هستند و هر عملی روی آن‌ها واکنش سایر متغیرها را ایجاد خواهد کرد. این متغیرها را می‌توان به دو دسته متغیرهای ریسک و متغیرهای هدف تقسیم‌بندی کرد.

در میان عوامل مورد بررسی، در مجموع هشت متغیر از گروه‌های مختلف جزء متغیرهای دوجوهی شناسایی شدند. این متغیرها شامل شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای، شبکه حمل‌ونقل شهری، تورهای گردشگری، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، خدمات رفاهی، فضای سبز، شرایط آب‌وهوایی، اقلیم و رقابت‌پذیری بودند. متغیرهای تنظیمی در اطراف مرکز ثقل نمودار قرار دارند و در برخی مواقع به‌مثابه متغیرهای اهرمی ثانویه (متغیرهای هدف ضعیف و متغیرهای ریسک ضعیف) عمل می‌کنند. در گراف تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرهای مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران، چهار عامل شامل امنیت، تأسیسات زیربنایی، افزایش فرهنگ گردش‌پذیری و توزیع امکانات به‌منزله متغیرهای تنظیمی به‌دست آمدند. این متغیرها قابل ارتقا به متغیرهای تأثیرگذار و یا دوجوهی هستند. نوع بعدی متغیرهای شناسایی‌شده، متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه هستند. جایگاه این متغیرها در نمودار، جنوب شرقی پلان تأثیرگذاری - تأثیرپذیری است.

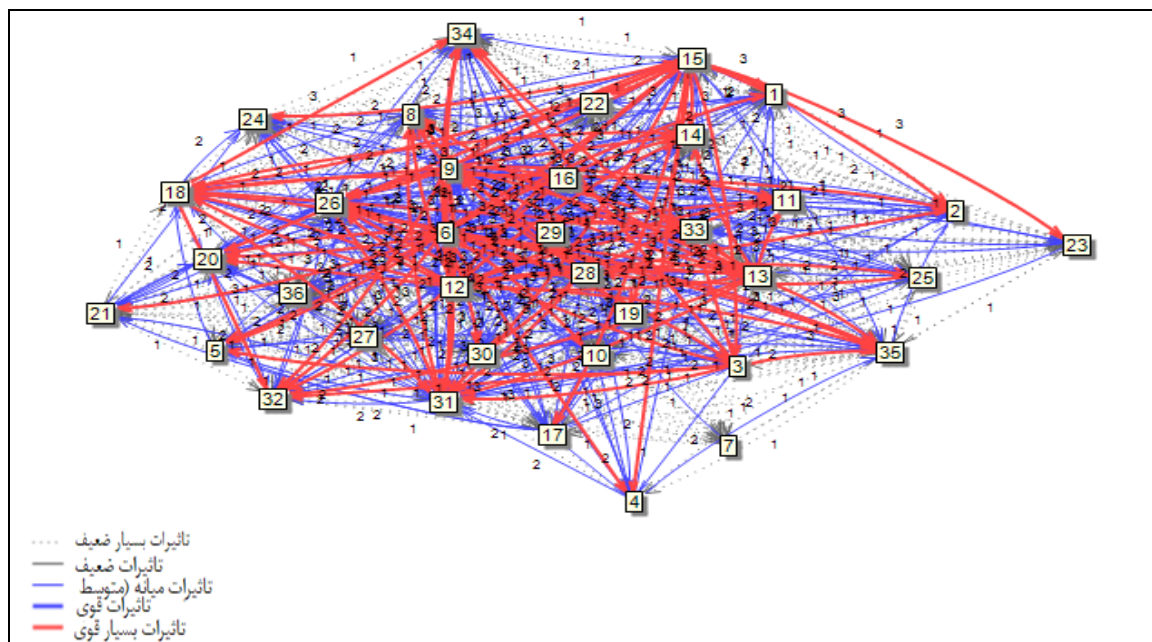
این متغیرها دارای تأثیرگذاری بسیار پایین و تأثیرپذیری بسیار بالا هستند. در پژوهش حاضر عوامل، آگاهی جامعه‌محلی و گردشگران، حس اعتماد گردشگر، توسعه رشته‌های مرتبط دانشگاهی، مناسب بودن هزینه‌ها، میزان بودجه، بازاریابی و مدیریت تخصصی، دفاتر و آژانس‌های گردشگری و بانک اطلاعات گردشگری به‌مثابه متغیرهای تأثیرپذیر یا نتیجه به‌دست آمدند. آخرین متغیرهای شناسایی‌شده در گراف تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل مورد بررسی، متغیرهای مستقل هستند؛ این متغیرها میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی دارند که در قسمت جنوب غربی صفحه پراکندگی متغیرها قرار گرفته‌اند. در این پژوهش، متغیرهای وجود جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها و سمینارها - صنایع دستی - آداب و رسوم، سیاست‌های کلان دولت، مشارکت شهروندان، طرح جامع گردشگری، نیروی انسانی ماهر، سیاست‌های تشویقی، هماهنگی سازمان‌ها، شبکه بهداشتی و درمانی طب سنتی، وجود مراکز خرید، منابع آب، پوشش گیاهی و جانوری به‌منزله متغیرهای مستقل شناسایی شدند این متغیرها هیچ‌گونه واکنشی در دیگر متغیرها ایجاد نمی‌کنند.

چگونگی و نحوه روابط مستقیم و غیرمستقیم هرکدام از متغیرهای شناسایی‌شده در نرم‌افزار میک‌مک، در پنج پوشش ۵٪، ۲۵٪، ۵۰٪، ۷۵٪ و ۱۰۰٪ تحلیل شدند. هرکدام از این پوشش‌ها، روابط ضعیف، میانه و قوی بین متغیرها را نشان می‌دهند. چون پوشش ۱۰۰٪ تمامی تأثیرات متغیرها را از بسیار قوی تا بسیار ضعیف نشان می‌دهد، در این قسمت گراف اثرگذاری عوامل با پوشش ۱۰۰٪ نشان داده می‌شود^۱ (شکل ۵).

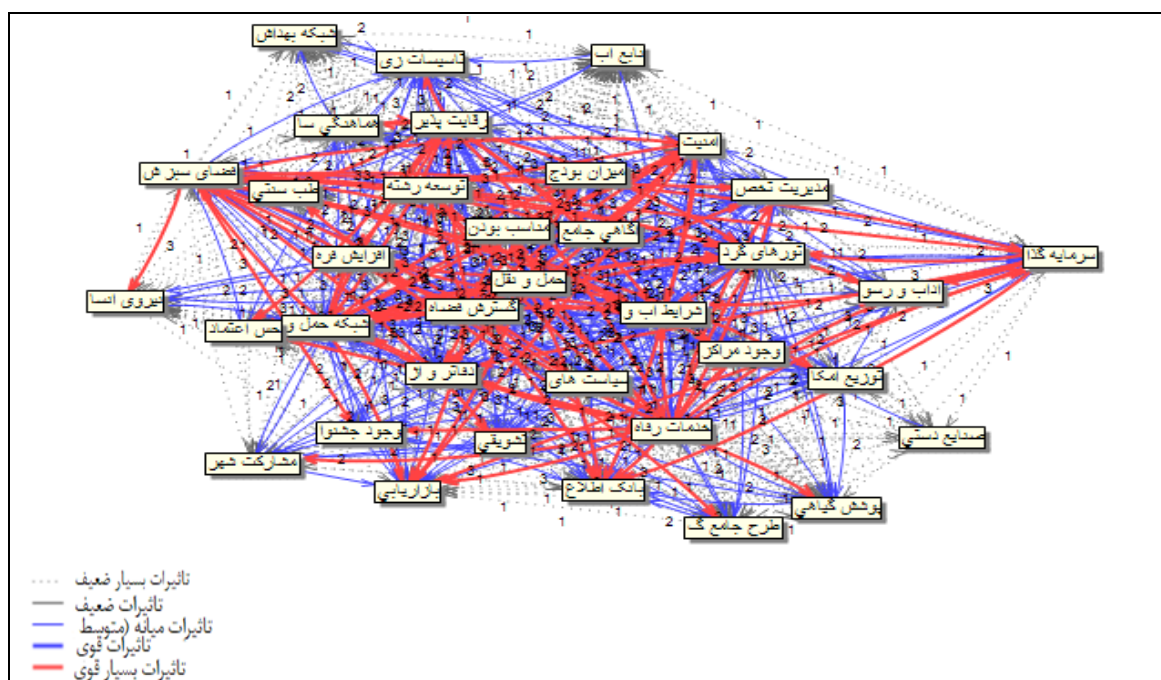
گراف اثرگذاری نشان‌دهنده روابط بین متغیرها و چگونگی اثرگذاری آن‌ها بر یکدیگر است. این گراف در قالب خطوط قرمز و آبی نشان داده می‌شود. در این گراف، اندازه‌گیری تأثیرات بسیار ضعیف^۱، ضعیف^۲، متوسط (میانه)^۳،

۱- در این قسمت، برای درک بهتر و وضوح بیشتر گراف، ابتدا با شماره متغیر و سپس عنوان متغیر نشان داده می‌شود. شماره متغیرها نیز در جدول ۱ و ۳ نشان داده شده است.

نسبتاً قوی^۳ و تأثیرات بسیار قوی^۴ وجود دارد. در واقع، خطوط قرمز نشان‌دهنده اثرگذاری شدید عوامل بر همدیگر است و خطوط آبی، با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد. در مرحله بعد برای استخراج عوامل پیشران، به جابه‌جایی و همچنین رتبه‌بندی متغیرهای مورد نظر به لحاظ تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (مستقیم و غیرمستقیم) پرداخته می‌شود (جدول ۴).

شکل ۵. گراف چرخه اثرگذاری مستقیم با پوشش ۱۰۰٪ برحسب شماره متغیر (خروجی نرم‌افزار میک‌مک)

شکل ۶. گراف چرخه اثرگذاری مستقیم با پوشش ۱۰۰٪ برحسب عنوان متغیر (خروجی نرم‌افزار میک‌مک)

- 1- Weak Influences
- 2- Moderate Influences
- 3- Relatively Strong Influences
- 4- Strongest Influences

جدول ۴. پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران

رتبه	مستقیم		غیرمستقیم	
	متغیر	تأثیرگذاری	متغیر	تأثیرگذاری
۱	خدمات رفاهی	۵۶۴	خدمات رفاهی	۵۳۲
۲	فضای سبز شهری	۵۴۲	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	۵۰۹
۳	گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری	۵۰۵	فضای سبز شهری	۵۰۵
۴	رقابت‌پذیری	۵۰۵	شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای	۵۰۳
۵	شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای	۴۹۸	رقابت‌پذیری	۴۸۵
۶	تورهای گردشگری	۴۵۴	تورهای گردشگری	۴۳۰
۷	شرایط آب‌وهوایی	۴۱۰	شرایط آب‌وهوایی	۴۰۷
۸	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۳۸۸	شبکه حمل‌ونقل شهری	۳۸۱
۹	شبکه حمل‌ونقل شهری	۳۸۸	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۳۷۲
۱۰	امنیت	۳۶۶	امنیت	۳۶۵
۱۱	افزایش فرهنگ گردش‌پذیری	۳۰۷	تأسیسات زیرساختی	۳۰۵
۱۲	تأسیسات زیرساختی	۳۰۷	توزیع امکانات	۲۹۸
۱۳	توزیع امکانات	۳۰۰	افزایش فرهنگ گردش‌پذیری	۲۸۶

با توجه به اینکه برای محاسبات اثرهای غیرمستقیم نرم‌افزار، ماتریس را چندبار به توان می‌رساند، جمع اثرگذاری و اثرپذیری‌های غیرمستقیم، اعداد چندرقمی درمی‌آید و مقایسه آن با اثرهای مستقیم دشوار می‌شود. برای رفع این مشکل نرم‌افزار، جدول سهم عوامل براساس اثرهای مستقیم و غیرمستقیم را در مقیاس ده‌هزار ارائه می‌دهد. براساس این، مجموع اثرگذاری و اثرپذیری‌ها ده‌هزار محاسبه‌شده و سهم هرکدام از عوامل از این عدد نشان‌دهنده سهم آن از کل سیستم است. متغیر خدمات رفاهی بیشترین سهم را در اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم داشته است؛ همچنین تمامی پیشران‌های کلیدی به‌دست‌آمده در اثرگذاری مستقیم با اندکی جابه‌جایی در اثرگذاری غیرمستقیم تکرار شده‌اند. (جدول ۴).

بحث

از آنجا که امروزه گردشگری به‌مثابه یکی از اصلی‌ترین فعالیت‌های شکل‌دهنده اقتصاد جهانی توجه بسیاری از کشورها را به خود جلب کرده است، برنامه‌ریزی گردشگری در راستای افزایش سهم اقتصادی و به‌دست‌آوردن بازارهای جهانی در این زمینه، به‌منزله یکی از اصلی‌ترین پیش‌نیازهای اصلی توسعه در جوامع مختلف مورد توجه قرار گرفته است. برنامه‌ریزی گردشگری به‌دلیل گستردگی و چندبعدی بودن، دارای ابعاد گوناگون است. یکی از ابعاد اصلی مطرح در برنامه‌ریزی گردشگری، برنامه‌ریزی برای توسعه آینده این صنعت است. رویکردهای متفاوتی در برنامه‌ریزی توسعه آینده گردشگری مطرح شده است. یکی از این رویکردها که تاکنون در پژوهش‌های مربوط به گردشگری چندان مورد توجه قرار نگرفته است، برنامه‌ریزی براساس رویکرد آینده‌پژوهی است. ضرورت توجه به رویکرد آینده‌پژوهی از آنجا ناشی می‌شود که گردشگری فعالیت چترگونه است و از ابعاد زیادی تأثیر می‌پذیرد و بر پدیده‌های زیادی هم تأثیر می‌گذارد و از سوی دیگر، لزوم وجود زیرساخت‌های گردشگری در شهرهای گردشگرپذیر و عدم اطمینان ناشی از پیچیدگی‌های محیطی، همگی پیش‌بینی آینده را در این شهرها با مشکل مواجه کرده است، به‌گونه‌ای که برنامه‌ریزی سنتی دیگر قادر به پاسخگویی به آن نبوده و لزوم توجه به رویکردی جدید و جایگزین همچون رویکرد آینده‌پژوهی را مطرح کرده است تا با پیش‌بینی آینده و تبیین راهکارهایی در آن، بتوان دسترسی به شرایط مطلوب را هموار ساخت. از این‌رو در پژوهش پیش رو سعی شده است تا با ترکیب

نگرش سیستمی گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی، پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران شناسایی شود تا در نهایت با واکاوی و شناسایی این عوامل کلیدی، برنامه‌ریزی مسنجم و یکپارچه‌ای برای توسعه این صنعت در محدوده مورد مطالعه صورت گیرد.

در سال‌های اخیر در ارتباط با توسعه گردشگری و عوامل مؤثر بر آن، پژوهش‌های فراوانی صورت گرفته که نشان از اهمیت بالای این موضوع دارد. بررسی مطالعات انجام‌شده در این حوزه نشان می‌دهد که در بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته، عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری به صورت سیستمی بررسی نشده و به جای رویکرد آینده‌نگارانه، بیشتر بر وضع موجود و فعلی گردشگری توجه شده است؛ همچنین در این پژوهش‌ها تنها به بررسی نقاط داخلی و خارجی سیستم گردشگری و در نهایت به میزان تأثیرگذاری برخی عوامل محدود در توسعه گردشگری توجه شده است. این در حالی است که در این پژوهش با استخراج و بررسی مجموع عوامل نه تنها تأثیرگذاری عوامل، بلکه نحوه و میزان تأثیرپذیری آن نیز از همدیگر بررسی شده تا با توجه به این روابط، برنامه‌ریزی روی فاکتورها و عواملی صورت گیرد که از آن‌ها بالاترین بهره‌ها حاصل شود.

در راستای پژوهش حاضر، تعداد اندکی از مطالعات، برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری را با رویکرد آینده‌پژوهی مورد توجه قرار داده‌اند. با توجه به ماهیت این رویکرد که در بیشتر موارد حالت اکتشافی دارد، در پژوهش‌های ذکر شده که هر کدام برای مناطق مختلفی انجام گرفته است، ضمن بررسی عوامل مؤثر بر آینده سیستم گردشگری، متناسب با محدوده مورد بررسی و شرایط حاکم بر آن، نوع خاصی از عوامل به مثابه پیشران کلیدی به دست آمده‌اند. در پژوهش حاضر، عامل اقلیم و شرایط آب‌وهوایی، تأسیسات زیربنایی، توزیع امکانات، خدمات رفاهی و امنیت به منزله برخی از عوامل تأثیرگذار در گردشگری شهرستان‌های استان مازندران شناسایی شدند. استان مازندران به لحاظ موقعیت طبیعی و جغرافیایی در بخش طبیعت‌گردی جزء استان‌های برتر و قطب گردشگری کشور محسوب می‌شود و هرساله میلیون‌ها گردشگر به منظور گذراندن اوقات فراغت از این استان دیدن می‌کنند، همین عامل نیز باعث شده است عامل اقلیم و شرایط آب‌وهوایی و فضای سبز شهری به مثابه یکی از پیشران‌های بسیار مهم در این محدوده معرفی شود.

گردشگری فعالیت‌های خدماتی محسوب می‌شود و رضایت گردشگران تأثیر زیادی بر جهت‌یابی منافع اقتصادی آن دارد. دستیابی به مزیت نسبی در این بخش نیازمند ایجاد زیرساخت‌های مناسب، خدمات رفاهی، تأمین نیازمندی‌های گردشگران و ایجاد تسهیلات مطلوب گردشگری است (ابراهیم‌پور و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۳). این فرایند نیازمند رویکردی نظام‌گرا به بخش گردشگری است تا از راه ایجاد و تأمین تسهیلات مورد نیاز، زمینه توسعه گردشگری را فراهم کند. در حال حاضر نیز، آمار گویای سهم بسیار اندک ایران از درآمد جهانی گردشگری با وجود جاذبه‌های فراوان آن است (نصراللهی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹). این امر تنها محصول بینش مدیران و امکانات و خدمات رفاهی و زیرساخت‌های موجود برای ارائه خدمات به گردشگران است (حاجی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳). در پژوهش حاضر نیز مطرح شدن فاکتورهای تأسیسات زیربنایی، توزیع امکانات و خدمات رفاهی، تورهای گردشگری، شبکه حمل‌ونقل شهری و منطقه‌ای به مثابه پیشران‌های کلیدی، اهمیت این عوامل را در جذب، ماندگاری، وفاداری و تمایل به بازدید دوباره گردشگران را نشان می‌دهد. یکی از فاکتورهای کلیدی در بخش خدمات و زیرساخت‌ها، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری است که در پژوهش پیش رو این عامل به مثابه پیشران کلیدی در آینده توسعه گردشگری شهرستان‌های استان مازندران به دست آمد؛ بنابراین با توجه به اینکه بخش خدمات، زیرساخت‌ها و تأسیسات زیربنایی بیشترین حجم درآمدزایی را برای جوامع میزبان به ارمغان می‌آورد و تأثیر بسزایی بر تقاضای گردشگری به جای می‌گذارد، لازم است در محدوده مورد مطالعه برنامه‌ریزی‌های منسجمی در این زمینه صورت گیرد.

موفقیت و رشد پایدار گردشگری در گرو عملکرد مناسب و هماهنگ عناصر و فاکتورهای متعددی است که باهم ارتباط تنگاتنگی دارند یکی از مهم‌ترین این فاکتورها «امنیت گردشگران و مقصدهای گردشگری» است (متقی و همکاران، ۱۳۹۵؛ صیدایی و هدایتی مقدم، ۱۳۸۹؛ صادقی ده چشمه و بابایی فارسانی، ۱۳۸۹). امروزه امنیت به‌مثابه مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین اصل در تدوین استراتژی توسعه گردشگری در جهان به‌شمار می‌آید. میان گردشگری، ثبات، توسعه و امنیت رابطه‌ای تعریف شده وجود دارد و هرگونه بروز ناامنی و به‌کارگیری خشونت در سطوح مختلف زبان‌های جبران‌ناپذیری به این صنعت وارد می‌سازد. در این پژوهش نیز، یکی از پیشران‌های کلیدی و مهم در آینده گردشگری شهرستان‌های استان مازندران، عامل امنیت است؛ بنابراین یکی از گام‌های اساسی در بهبود صنعت توریسم در ایران به‌طور عام و در محدوده مورد مطالعه به‌طور خاص، برقراری و تضمین امنیت فراگیر، هم در بُعد خارجی و هم در بُعد داخلی و ملی آن است.

عامل دیگری که در توسعه گردشگری شهرستان‌های مورد مطالعه اهمیت بسزایی داشت، عامل رقابت و سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی بود. شاخص‌های رقابت‌پذیری نیز یکی از عوامل تعیین‌کننده تقاضای گردشگری است؛ چراکه مطلوب‌بودن جایگاه در این شاخص‌ها نشان‌دهنده مطلوبیت وضعیت بخش عرضه صنعت است که این امر می‌تواند برند گردشگری را ارتقا بخشد و موجب ایجاد تقاضا برای صنعت شود (زالی و عطریان، ۱۳۹۵؛ علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷). استان مازندران در تأمین سهم بایسته ایران از درآمد گردشگری که در راستای تحقق آن تلاش می‌شود، می‌تواند نقش مؤثری ایفا کند و توجه به صنعت گردشگری در اقتصاد استان مازندران تأثیر بسزایی در بهبود وضع اقتصادی استان، افزایش اشتغال و درآمد سرانه و در نهایت توسعه استان خواهد داشت. یکی از مهم‌ترین کارهایی که در این زمینه می‌توان انجام داد، شناسایی شاخص‌های رقابت‌پذیری، توسعه سفر و گردشگری در این استان است؛ بنابراین باید تصویری درست و دقیق از توان رقابتی این استان مطرح و بر مبنای آن، اقدامات لازم برای افزایش توان رقابتی صنعت گردشگری استان مازندران اولویت‌بندی شود. در بسیاری از موارد مطرح‌شده نیز، برنامه‌ریزی به‌منظور فعال کردن و توسعه صنعت گردشگری نیازمند مشارکت بخش خصوصی است. تمامی این موارد نیز چه به‌لحاظ تجربی و چه به‌لحاظ نظری، روایی پژوهش حاضر و یافته‌های آن را تأیید می‌کند. در مجموع براساس نتایج حاصل از پژوهش پیش رو می‌توان بیان کرد که توسعه گردشگری پایدار به‌دلیل اهمیت آن و آثار بالقوه مثبت و منفی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و زیست‌محیطی که به‌همراه دارد، بدون برنامه‌ریزی امکان‌پذیر نخواهد بود؛ لذا اتخاذ سیاست‌های اصولی از راه فرایند برنامه‌ریزی و مدیریت ضروری خواهد بود؛ بنابراین با آگاهی از پیشران‌های کلیدی به‌دست‌آمده در این پژوهش - عواملی که تأثیر بسیاری در حال و آینده سیستم گردشگری دارند - مدیریت شهری باید از طریق برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل عملیات را زمینه‌های لازم در راستای دستیابی به توسعه پایدار گردشگری در شهرستان‌های مورد مطالعه فراهم سازد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تعیین و شناسایی راهبردهای تأثیرگذار آینده در توسعه و رشد صنعت گردشگری شهرستان‌های استان مازندران با رویکرد آینده‌نگاری صورت گرفته است. از آنجا که در راستای شناسایی و تعیین پیشران‌های کلیدی مؤثر بر توسعه گردشگری با رویکرد آینده‌پژوهی همچون دیگر رویکردها ابزارهای علمی و منطقی لازم است، در این پژوهش نرم‌افزار میک‌مک، برای انجام تحلیل بالا انتخاب شده است. براساس نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل ساختاری در نرم‌افزار میک‌مک، سیزده عامل به‌مثابه پیشران‌های کلیدی برای توسعه

گردشگری شهرستان‌های استان مازندران انتخاب شدند. این پیشران‌ها به ترتیب شامل خدمات رفاهی، فضای سبز شهری، گسترش فضاهای ساخته‌شده مرتبط با گردشگری، رقابت‌پذیری، شبکه حمل‌ونقل منطقه‌ای، تورهای گردشگری، شرایط آب‌وهوایی، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، شبکه حمل‌ونقل شهری، امنیت، افزایش فرهنگ گردش‌پذیری، تأسیسات زیرساختی و توزیع امکانات بودند؛ همچنین عوامل بخش خدماتی و زیرساختی به‌منزله تأثیرگذارترین متغیرها در آینده گردشگری محدوده مورد مطالعه به‌دست آمدند. دستیابی به مزیت نسبی در بخش گردشگری نیازمند ایجاد زیرساخت‌های مناسب، تأمین نیازمندی‌های گردشگران و ایجاد تسهیلات مطلوب گردشگری است. این فرایند نیازمند رویکردی نظام‌گرا به بخش گردشگری است تا از طریق ایجاد و تأمین تسهیلات مورد نیاز، زمینه توسعه گردشگری را فراهم کند.

رسیدن به این جایگاه نیز نیازمند نگرش نظام‌مند به گردشگری و بهره‌گیری از روش‌های علمی و مناسب مدیریت این صنعت است؛ چراکه در دنیای پررقیب امروز نمی‌توان به‌صرف داشتن مناطق گردشگری و جاذبه‌های طبیعی، به جذب گردشگر اقدام کرد و امروزه بحث ماندگاری گردشگر بیش از سایر مقوله‌ها در اولویت متولیان امر قرار دارد؛ بنابراین بایستی با برنامه‌ریزی‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت به‌همراه برنامه‌ریزی‌های استراتژیک، زمینه‌های لازم را برای توسعه و گسترش این صنعت و زیرساخت‌های گردشگری فراهم کرد. در راستای تحقق این مهم اگرچه نمی‌توان آینده را پیش‌بینی کرد، اما به جای بحث و تبادل نظر برای آینده، می‌توان از چشم‌اندازها و پیشران‌هایی استفاده کرد که تصاویر واضح و روشنی از آینده‌های ممکن ارائه می‌دهند؛ بنابراین باید برنامه‌ریزی دقیق و منسجمی درخصوص پیشران‌های کلیدی این پژوهش که نقش بسزایی در آینده گردشگری محدوده مورد مطالعه داشتند، با تأکید بر رویکرد آینده‌نگارانه صورت گیرد تا ضمن استفاده از پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های موجود، توسعه پایدار گردشگری نیز در این شهرستان‌ها امکان‌پذیر شود. در این زمینه پرننگ‌شدن مباحث آینده‌پژوهی و تأکید بر این رویکرد، سازمان‌های دولتی و خصوصی حوزه گردشگری را در شفاف‌سازی فضای پیش رو و گرفتن تصمیمات درست یاری می‌رساند؛ همچنین در صنایع در حال تغییر و رقابتی همچون گردشگری، موفقیت و برتری نسبت به دیگر رقیبان بدون چنین درکی امکان‌پذیر نخواهد بود.

با اتخاذ رویکرد آینده‌پژوهی و با مد نظر قراردادن پیشران‌های کلیدی به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر، تصمیمات و برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری در راستای توسعه صنعت گردشگری جهت‌دار شده و در مسیر هدفمند قرار خواهد گرفت. در این راستا با گرفتن تصمیمات و انجام اقداماتی ازجمله تدوین برنامه توسعه گردشگری مترقی به‌منظور ارتقای شاخص‌های رقابت‌پذیری؛ ارتقای امنیت و استفاده از رسانه‌ها و تعاملات تبلیغاتی برای حذف تصویر نادرست فقدان امنیت در منطقه؛ فراهم کردن زمینه‌های لازم برای مشارکت بخش خصوصی و جذب سرمایه‌های این بخش؛ افزایش خدمات و امکانات رفاهی و تأسیسات زیربنایی به‌منظور رونق هرچه بیشتر صنعت گردشگری؛ سرمایه‌گذاری در بخش حمل‌ونقل و تقویت حمل‌ونقل منطقه‌ای و همچنین توجه به ظرفیت و آستانه تحمل‌پذیری مناطق گردشگری شهر برای جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط‌زیست می‌توان زمینه‌های توسعه هرچه بیشتر صنعت گردشگری را در محدوده مورد مطالعه فراهم آورد.

در جمع‌بندی این پژوهش می‌توان اذعان داشت که موفقیت در دستیابی به اهداف همه‌جانبه گردشگری در شهرستان‌های استان مازندران، به تعامل مستمر بین عوامل کلیدی و برنامه‌ریزی دقیق برای این پیشران‌ها وابسته است؛ به‌عبارت دیگر، توجه کافی از سوی برنامه‌ریزان و مدیران شهری به عوامل تأثیرگذار و پیشران و مد نظر قراردادن این عوامل کلیدی و روابط بین آن‌ها، بسترهای لازم را برای تحقق، توسعه و تکامل مطلوب گردشگری فراهم خواهد کرد.

منابع

- ابراهیم‌پور، حبیب؛ سیدنقوی، میرعلی؛ یعقوبی، نورمحمد (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر رضایت و وفاداری گردشگران در استان اردبیل مطالعه موردی منطقه گردشگری سرعین. *مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)*، ۵ (۱۴)، ۹۲-۶۹
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ سقایی، مهدی (۱۳۸۵). گردشگری (ماهیت و مفاهیم). تهران: سمت.
- تقوایی، مسعود؛ حسینی‌خواه، حسین (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (مطالعه موردی: شهر یاسوج). *برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری*، ۶ (۲۳)، ۳۰-۸.
- تولایی، سیمین (۱۳۸۷). مروری بر صنعت گردشگری. تهران: دانشگاه تربیت‌معلم.
- حاجی‌نژاد، علی؛ اسلام‌فرد، فاطمه؛ علیزاده، محمدرضا (۱۳۹۱). ارزیابی سطح برخورداری توسعه خدمات و امکانات رفاهی گردشگری در مراکز شهرستان‌های استان فارس. *دوفصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، ۳ (۵)، ۲۰-۱.
- زالی، نادر؛ عطریان، فروغ (۱۳۹۵). تدوین سناریوهای توسعه گردشگری منطقه‌ای براساس اصول آینده‌پژوهشی، مطالعه موردی: استان همدان. *آمایش سرزمین*، ۱ (۱)، ۱۳۱-۱۰۷.
- صادقی ده‌چشمه، مهرداد؛ بابایی فارسانی، میثم (۱۳۸۹). نقش امنیت در توسعه گردشگری. *همایش منطقه‌ای صنعت توریسم، خمینی‌شهر - دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی‌شهر*، ۱۰-۱.
- صدیایی، سید اسکندر، هدایتی مقدم، زهرا (۱۳۸۹). نقش امنیت در توسعه گردشگری. *علوم اجتماعی*، ۴ (۸)، ۹۷-۱۱۰.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ پوراحمد، احمد؛ جلال‌آبادی، لیلا (۱۳۹۷). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهشی. *گردشگری و توسعه*، ۷ (۱۴)، ۱۷۸-۱۵۶.
- قادری، رضا؛ هادیانی، زهره؛ محمدی، کاوه؛ ابوبکری، طاهر (۱۳۹۰). استراتژی برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای گردشگری با استفاده از تکنیک SWOT (مطالعه موردی: شهرستان بیرانشهر). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱ (۱)، ۴۰-۲۷.
- متقی، سمیرا، صادقی، محمد، دلالت، مراد (۱۳۹۵). نقش امنیت در توسعه گردشگری خارجی نمونه موردی: گردشگران خارجی شهر یزد. *گردشگری شهری*، ۳ (۱)، ۹۱-۷۷.
- مقیم، ابوالفضل (۱۳۹۳). معرفت‌شناسی آینده‌پژوهی در رویکردهای نظری به برنامه‌ریزی شهری، معماری و صنعت ساختمان. *مدیریت شهری*، ۱۴ (۳۸)، ۷۵-۱۰۴.
- میرکتولی، جعفر؛ مصدق، راضیه (۱۳۸۹). بررسی وضعیت گردشگری روستایی و نقش آن در رونق صنایع دستی (پژوهش موردی: دهستان استرآباد جنوبی). *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، ۲ (۷)، ۱۵۴-۱۳۷.
- نصراللهی، زهرا؛ جهانبازی، ندا؛ ناصری، طاهره (۱۳۹۳). رده‌بندی استان‌های کشور برحسب جاذبه‌های گردشگری. *مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)*، ۹ (۲۸)، ۳۷-۱۷.

References

- Aliakbari, E., Pourahmad, A., Jalalabadi, L. (2018). Identifying the Effective thrusters on the future of tourism status of Kerman city with futuristic approach. *Tourism and Development*, 7 (14), 156-178 (In Persian).
- Arcad, J., Godet, M., Meunire, F., Roubelat, F. (2003). Structural analysis with the MICMAC method & actors' strategy with MACTOR method. *Futures Research Methodology*, 7 (33), 20-41.
- Coates, J. F. (1985). Foresight in federal government policymaking. *Futures Research Quarterly Summer*, 3 (7), 29-53.
- Ebrahimpour, H., Seyednaghavi, M., Yaghubi., N. (2010). A survey of factors influencing on the tourists satisfaction and loyalty in Ardabil province (The case of Sarein Tourism city). *Tourism Management Studies*, 1 (14), 69-92 (In Persian).

- Edwards, D., Griffin, T., Hayllar, B. (2011). Urban tourism research developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35 (4), 1032-1052.
- Ghaderi, R., Hadiani, Z., Mohammadi, K., Abubakri, T. (2011). Tourism regional planning strategy using SWOT (Case study: Piranshahr county). *Regional Planning*, 1 (1), 27-40 (In Persian).
- Godet, M. (2008). *Strategic Foresight*. Lipsor working paper, France, Paris.
- Gordon, A. (2009). *Future Savvy: Identifying Trends to Make Better Decisions, Manage Uncertainty, and Profit from Change*. American management association press, New York.
- Hajinejad, A., Islami Fard, F., Alizadeh, M. (2012). Ranking the amount of having tourism services and facilities in township centers of Fars province. *Biannual Journal of Urban Ecology Researchers*, 3 (5), pp. 1-20 (In Persian).
- Hanandeh, A. (2013). Quantifying the carbon footprint of religious tourism: The case of Hajj, *Journal of Cleaner Production*, 3 (52), pp. 53-60.
- Hettne, B. (2002). Current trends and future options in development studies. In: V. Desai & R. B. Potter (Eds.). *The Companion to Development Studies*. New York: Oxford University press, 10 (37), 8-12.
- Higgins-Desbiolles, F. (2006). More than an "industry": the forgotten power of tourism as a social force. *Tourism Management*, University of South Ausralian, 27 (6), pp. 1192-1208.
- Holjevac, I. A. (2003). A vision of tourism and the hotel industry in the 21st century. *International Journal of Hospitality Management*, 22 (2), pp. 129-134.
- Jamal, T., Robinson, M. (2009). *Tourism Studies*. Second edition, London.
- Maccannell, D., Lippard, L. R. (1999). *The tourist: A new theory of the leisure Class*. University of California Press, Berkeley.
- Miles, I., Keenan, M. (2003). *Practical guide to reginal foresight in the UK*. European communities, Lunembourg.
- Mir Katouli, J., Mossadegh, R. (2011) A study on the rural tourism status and its role on handicraft business development. Case study: Southern Estarabad, Gorgan. *Urban - Regional Studies and Research Journal*, 2 (7), 137-154 (In Persian).
- Moghimi, A. (2015). Future epistemology of theoretical approaches to urban planning, architecture and building industry. *Urban Management*, 14 (38), 75-104 (In Persian).
- Motagi, S., Sadeqi, M., Delalat, M. (2017). Security role in the development of foreign tourism (Case study: Yazd foreign tourists). *Urban Tourism Quarterly*, 3 (1), 77-91 (In Persian).
- Nasrolahi, Z., Jahanbazi, N., Naseri, T. (2015). Province classification in terms of tourist attractions. *Tourism Management Studies*, 9 (28), 17-37 (In Persian).
- Neuma, W. (2007). *Social research methods*. 6thed. Upper Saddle River, NJ: Pearson education, London.
- Papeli Yazdi, M., Saghaei, M. (2006). *Tourism (Nature and Concepts)*. Samt publication, Tehran (In Persian).
- Pothof, R. (2006). *Urban heritage tourism a case study of Dubrovnik*. Thesis, Supervisor: Leiper, Bournemouth University, UK.
- Rapley, J. (2008). *Understanding development: Theory and practice in the third world*. London: Lynne reinner publishers, 3Edition.
- Sadeghi Dehsheshmeh, M., Babae Farasani, M. (2010). The role of security in tourism development. *Regional Conference of Tourism Industry*. Islamic Azad University of Khomeini Shahr, 10-1 (In Persian).
- Schwanning, M. (1989). *Trends in leisure and tourism for 2000-2010*. Prentice Hall, London.
- Seydai, S., Hedayati Moghaddam, Z. (2010). The role of security in the development of tourism. *Journal of Social Sciences*, 4 (8), 97-110 (In Persian).
- Taghvaei, M., Hosseinekhah, H. (2017). tourism development planning based on futures studies and scenario case study: Yasouj. *Tourism Planning and Development*, 6 (23), 8-30 (In Persian).
- Tavalaee, S. (2008). *A review of the tourism industry*. Tarbiat Moallem University press, Tehran (In Persian).

Zali, N., Atrian, F. (2016). Presentation of tourism regional development scenarios based on the principles of futures studies (Case: Hamadan province). *Town and Country Planning*, 8 (1), 131-107 (In Persian).

